

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 2	Стр. 443-460	Ниш	април - јун	2012.
----	----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 338.246.025.88:330.34(497.11)

Оригинални научни рад

Примљено: 25. 02. 2012.

Зоран Аранђеловић
Марија Петровић Ранђеловић
Универзитет у Нишу
Економски факултет
Ниш
Владимир Мићић
Универзитет у Крагујевцу
Економски факултет
Крагујевац

УТИЦАЈ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ НА ОДРЖИВИ РАЗВОЈ СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ*

Апстракт

Интензивирањем процеса транзиције ка тржишној економији почетком XXI века отворено је ново поглавље за будући развој српске привреде и створени услови за решавање сложене економске, социјалне и еколошке ситуације у контексту изградње новог привредног система. Отворени модел приватизације јавно се не само као инструмент успешне транзиције, већ и као услов за: (1) повећање ефикасности домаће привреде, преко успостављања квалитетнијег корпоративног управљања факторима производње, (2) подизање нивоа технолошке развијености и тиме условљене модернизације привреде, и (3) остваривање одрживог привредног раста, продуктивног запошљавања и побољшања стања у животној средини. Управо из разлога што приватизација нуди могућност за генерисање дугорочно одрживих резултата у животној средини и, по том основу, остваривање одрживог развоја, овај рад има за циљ да допринесе јаснијем разумевању утицаја приватизације на одрживи развој српске привреде. Посебна пажња ће бити посвећена значају страних директних инвестиција за одрживи развој, које су до данас путем канала приватизације оствариле највећи утицај на развој српске привреде у транзицији.

Кључне речи: приватизација, стране директне инвестиције, заштита животне средине, одрживи развој српске привреде

marija.petrovic@eknfak.ni.ac.rs

* Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179066 „Унапређење конкурентности јавног и приватног сектора умрежавањем компетенција у процесу европских интеграција Србије”, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

УВОД

Практична истраживања потврђују да стање у домену заштите животне средине у великој мери зависи од достигнутог нивоа општег привредног развоја, као и од економске, социјалне и политичке ситуације у једној националној економији. Привредну структуру Србије је деценијама одликовао висок степен индустријализације, што је уз систем контролисаних цена и нерационални систем управљања животном средином довело до прекомерног исцрпљивања природних ресурса, подизања нивоа загађења и интензивне деградације животне средине. Стање у домену животне средине у Србији нарочито је погоршано у последњој деценији XX века, када су под теретом економских и политичких проблема питања везана за животну средину маргинализована и потиснута у други план. Поред непостојања ефикасног институционалног оквира за пружање подршке питањима заштите животне средине, проблеми загађења животне средине у последњој деценији XX века делом су узроковани и применом застареле производне технологије и опреме, и недостатком финансијских средстава за њихову замену. Уз низак степен ефикасности у коришћењу ресурса и енергије, праћеним високим нивоом генерисаног отпада, то је додатно допринело подизању нивоа загађења и даљој деградацији животне средине.

Питање развоја националне економије је почетком XXI века еволуирало у правцу наглашавања потребе да у контексту свеукупних реформских напора Србија свој развој гради на принципима одрживог развоја. Концепт одрживог развоја прихваћен је као примаран циљ економског и социјалног развоја, како развијених земаља, тако и земаља у развоју. Усвајањем Стратегије одрживог развоја 2008. године Србија се сврстала у ред земаља у којима је овај концепт прихваћен. Међутим, један од фактора који додатно усложњава проблем одрживог развоја привреде Србије је процес транзиције (Петровић Ранђеловић и Милетић 2011, 187). Поучена искуством напредних земаља у транзицији, Србија је почетком XXI века ушла у процес транзиције са јасном визијом: интензивирање процеса транзиције у свим сегментима уз истовремено заузимање активног приступа у решавању еколошких проблема. Активан однос према еколошким проблемима је постао интегрални елемент свеукупних реформских процеса и кључни предуслов за максимално коришћење позитивних снага тржишних реформи за побољшање стања у животној средини и остваривање циљева одрживог развоја српске привреде. Решавање проблема који носи процес транзиције и ефикасно суочавање са изазовима одрживог развоја стога је постала централна преокупација креатора економске политике у Србији.

Потенцијал који приватизација, као кључни елемент економских реформи, поседује у погледу побољшања стања у животној средини и остваривања одрживог развоја, представља основни мотивациони фактор који је инспирисао структуру овог рада. Рад је структуриран на следећи начин. У првом делу рада анализа је усмерена ка сагледавању могућности коришћења приватизације као инструмента за побољшање стања у животној средини. Посебна пажња је посвећена разумевању значаја директног укључивања иностраних инвеститора у продају предузећа које се приватизује за остваривање еколошких побољшања и одрживог развоја. Други део рада је подељен на два дела, с обзиром на то да обрађује проблематику која је међусобно повезана. Најпре се анализирају кључни трендови у приватизацији, а затим динамика прилива страних директних инвестиција у српску привреду. Завршни део рада садржи синтезу кључних разматрања.

МОГУЋНОСТИ КОРИШЋЕЊА ПРИВАТИЗАЦИЈЕ КАО ИНСТРУМЕНТА ЗА ПОБОЉШАЊЕ СТАЊА У ЖИВОТНОЈ СРЕДИНИ

Као један од најзначајнијих економских изазова с почетка деведесетих година XX века и кључни део пакета реформи у земљама у транзицији, процес приватизације по моделу који укључује подршку иностраних инвеститора стимулативно је деловао на предузимање активности мултинационалних корпорација у правцу директног укључивања у куповину предузећа која се приватизују.

Посматрано са макроекономског аспекта, подстицање процеса приватизације од стране надлежних државних органа у земљама у транзицији мотивисано је јасним економским разлозима. С тим у вези, Мегинсон (Megginson 1998, 11) истиче да

„влада продају предузећа у државном власништву приватним инвеститорима како би побољшале перформансе ових предузећа кроз дисциплину приватног власништва, као и да би повећале приходе без повећања пореза. Посебно изражени циљеви за програм приватизације су често веома амбициозни, и већина настоји да одрази циљеве које је Тачерова влада прокламовала почетком 80-их. Ови циљеви су: (1) повећање нових прихода за државу; (2) промовисање економске ефикасности; (3) смањење мешања државе у економију; (4) промоција различитих облика власништва; (5) пружање могућности за увођење конкуренције; и (6) развој националних тржишта капитала“.

Осим тога, емпиријским истраживањима је утврђено да предузећа у приватном власништву показују боље перформансе у односа на државна предузећа, и то у погледу економске ефикасности, способности брзог реаговања на промене у пословном окружењу и мо-

гућности приступа новим тржиштима. Анализирајући предузећа по власничкој структури, Митровић (2007, 50) указује да

„приватни власник настоји да оствари максималне резултате у предузећу пошто су његови интереси везани искључиво за рад предузећа. Држава као власник има и неке друге интересе који су повезани са функцијама које обавља на читавој територији... Због тога се може очекивати да ће се резултати ова два предузећа разликовати. То, међутим, не значи унапред да ће се приватно предузеће показати успешнијим. Ако приватно предузеће покаже слабе резултате у односу на ресурсе којима располаже, то ће довести до смањења његове вредности и оно ће постати атрактивно за куповину. Последица преузимања је истовремено промена менаџмента у циљу побољшања перформанси предузећа. Ова трансакција није могућа код предузећа у државној својини. Зато ће државно предузеће наставити са радом и испод резултата који у условима приватне својине доводе до промене власника“.

Међутим, према неокласичној економској теорији карактер власништва над предузећем не представља кључну детерминанту његове ефикасности. Државна предузећа могу ефикасно пословати без нужне промене власништва уколико се уведу чврста буџетска ограничења и чврста финансијска дисциплина, уколико се доследно заступају власнички интереси, уколико је оно политички неутрално и изложено ризику од банкротства, ликвидације, преузимања и затварања.

У стварности је био заиста редак случај да су се владе ангажовале у подмиривању ових услова за ефикасније пословање државних предузећа. То потврђују и бројна извршена истраживања у којима је пронађено да предузећа у приватном власништву остварују боље економске перформансе од државних предузећа, као и да се перформансе у предузећима која се приватизују побољшавају. Тако, на пример,

„Фридман (Frydman) и сар. (1999) су поредили перформансе приватизованих и државних предузећа у транзиционим земљама централне Европе испитивањем стопе раста у кључним финансијским индикаторима. Посебно, они су испитивали приходе од продаје, запосленост, продуктивност рада и трошкове рада и материјала (у односу на приходе). Они су показали да приватизација остварује различите ефекте на финансијске перформансе у зависности од врсте власника који остварује контролу. Посебно, аутсајдери, а не инсајдери су генерисали значајне ефекте на перформансе“ (Earnhart and Lizal 2002, 7).

Отварање тржишта бивших социјалистичких земаља подстицајно је деловало на преусмеравање токова страних директних инвестиција мултинационалних корпорација из развијених земаља ка оним секторима који су ресурсно интензивнији (сектор енергетике, рударства и прерађивачке индустрије, али и пружање инфраструктурних услуга). Услед тога, поставило се питање да ли стране дирек-

тне инвестиције мултинационалних корпорација подстичу неодрживо коришћење природних ресурса и под којим условима оне доприносе побољшању стања у животној средини.

У основи мотивације мултинационалних корпорација за предузимање страних директних инвестиција у земљама у транзицији лежи могућност експлоатације природних ресурса и остваривање доминантне позиције на тржишту. Ресурсно оријентисане стране директне инвестиције се одликују високом капиталном интензивношћу и великим ризиком по животну средину. Међутим, посматрано са аспекта модела уласка, искуство напредних земаља у транзицији показало је да је реализација стратешких инвестиција еколошки осетљивих компанија кроз директну продају предузећа које се налази у процесу приватизације допринела смањивању притиска на коришћење расположивих ресурса и побољшању стања у животној средини. Трансфер савремене, еколошки прихватљиве технологије иницирао је ефикасније коришћење расположивих ресурса и допринео технолошкој трансформацији са позитивним ефектима на еколошке перформансе предузећа. Реализација таквих трансакција имала је последицу успостављање чвршће везе са екстерним тржиштима и остваривање приступа еколошким менаџмент техникама, вештинама и праксама којима земље у транзицији оскудевају.

Стога, поред економских, постоје ваљани еколошки разлози за подстицање процеса приватизације од стране надлежних државних органа у земљама у транзицији. Укључивањем стратешких инвеститора у процес приватизације непосредно се отвара могућност за остваривање дугорочних побољшања у животној средини преко (1) ефикасније употребе природних ресурса, (2) повећања обима капитала за финансирање улагања у еколошки повољне и ефикасне технологије, (3) увођења напредних еколошких менаџмент техника, и (4) олакшаног приступа тржиштима за еколошка добра и услуге.

Претходне констатације потврђују подаци из табеле 1 о утицају различитих метода приватизације на животну средину. Од свих метода приватизације, директна продаја предузећа остварује највеће позитивне ефекте на еколошке перформансе предузећа које се приватизује. То се може објаснити тиме што већинско власништво стимулише власника да остварује боље финансијске перформансе и подмирује захтеве у погледу заштите животне средине, будући да би у супротном слабе еколошке перформансе умањиле очекиване профите.

Табела 1. Утицај различитих метода приватизације на животну средину

Метод приватизације	Побољшање ефикасности и менаџмента	Приступ новом капиталу	Трансфер технологије	Приступ страним тржиштима	Очекивани позитивни утицај на животну средину
Менаџментски уговор, закуп	◆◆◆	–	◆	◆	◆◆
Концесија	◆◆◆	◆	◆	◆	◆◆
Директна продаја	◆◆◆	◆◆◆	◆◆◆	◆◆◆	◆◆◆
Јавни тендери	◆	◆◆◆		◆	◆
Заједничка улагања	◆◆◆	◆◆	◆◆◆	◆◆◆	◆◆◆
Ваучерска приватизација	◆	–	–	–	◆
Менаџментски откуп	◆	–	–	–	◆

Напомена: интензитет еколошких последица различитих метода приватизације означен је следећим симболима: ◆◆◆, велики ефекат; ◆◆, средњи ефекат; ◆, слаб ефекат; –, без ефеката.

Извор: Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије 2003, 25.

Посматрано са аспекта циљева политике заштите животне средине и одрживог развоја, приватизација може допринети стварању услова за доношење одлука од стратешког значаја чија би ефикасна имплементација допринела истовременом остваривању економских, социјалних и еколошких користи. Значајно је истаћи да успешно решавање еколошких проблема у току спровођења процеса приватизације захтева испуњење бројних предуслова, који истовремено представљају основне садржаје активности владе које су усмерене ка максималном коришћењу приватизације за еколошка побољшања. Да би се остварили дугорочни и одрживи позитивни ефекти приватизације на животну средину, неопходно је створити услове за њихово ефектуирање не само пре већ и након приватизације. Креирање адекватног регулаторног оквира за приватизацију који уграђује еколошку димензију представља неопходан, али не и довољан предуслов за еколошка побољшања. Да би се максимално испољиле позитивне еколошке користи од приватизације неопходно је спровођење чврсте политике заштите животне средине, која ће уз подршку ефективног регулаторног система и других мера усмеравати понашање иностраних инвеститора у правцу остваривања побољшања у домену животне средине. Поред непосредних фискалних стимулација, јасно

дефинисање и ефикасно спровођење еколошких прописа и делотворнија примена економских инструмената јављају се као комплементарни механизми у обезбеђивању еколошки савесног понашања иностраних инвеститора и максималној апсорпцији потенцијала страних директних инвестиција за достизање високих еколошких перформанси и одрживог развоја.

ТРЕНДОВИ У ПРИВАТИЗАЦИЈИ И СТРАНИМ ДИРЕКТНИМ ИНВЕСТИЦИЈАМА У СРБИЈИ

У даљим разматрањима биће извршена анализа тока приватизације и динамике прилива страних директних инвестиција у привреду Србије, са посебним освртом на значај укључивања стратешких инвеститора у приватизацију државних предузећа за одрживи развој српске привреде.

Карактеристике приватизације у Србији

Један од главних елемената реформи у земљама у транзицији подразумева стварање нове привредне структуре кроз процес приватизације, реструктурирања и модернизације привреде. Погодност заостајања Србије у процесу транзиције била је могућност да се сагледају искуства дотадашње приватизације и приватизације земаља у транзицији.

Процес својинске трансформације у Србији је од 1990. до 2000. године прошао кроз четири дисконтинуалне фазе, изазване променама економског и политичког амбијента, што је омогућило институционалне и ванинституционалне приватизације предузећа. Прву фазу (1990 - 1993), која је започела доношењем Савезног закона о друштвеном капиталу 1990. године, карактерише еуфоричан и обухватан почетак приватизације. Од 1991. године приватизација је прешла у надлежност Србије доношењем Закона о условима и поступку претварања друштвене својине у друге облике својине. У другој фази, током 1994. године, претходни процес практично је поништен, због инфлаторне добити услед хиперинфлације 1993. године. Применом Закона о обавезној ревалоризацији неотплаћеног дела друштвеног капитала процес приватизације је враћен на почетак. У трећој фази (1995 - 1997), процес власничке трансформације готово је заустављен. Закон о својинској трансформацији је донет 1997. године. Четврта фаза обухвата период од 1998. до 2001. године, када је спровођење својинске трансформације било минимално због бомбардовања и обнове оштећених и уништених капацитета 1999. године, али и политичких промена 2000. године (Илић и сар. 2003, 41-43).

Нова фаза започиње доношењем Закона о приватизацији 2001. године и више Уредби о изменама тог закона. После недоследне

примене два модела радничког акционарства изабран је трећи модел продаје 70% капитала предузећа стратешком инвеститору путем аукције, тендера и тржишта капитала, са Агенцијом за приватизацију и Акцијским фондом као носећим институцијама.

У периоду од 2002. до 2011. године, путем аукције, тендера и тржишта капитала укупно је приватизовано 2.379 предузећа, са око 332.000 запослених (видети табелу 2.). Од приватизације је остварено 2,6 милијарде ЕУР прихода, обезбеђено 1,1 милијарда ЕУР за инвестиције, и 276 милиона ЕУР за социјални програм. Преостало је да се приватизује још око 300 предузећа. Глобална рецесија успорила је завршетак процеса приватизације.

Табела 2. Резултати приватизације, 2002-2011. (милиони ЕУР)

	Продато	Број запослених	Приход од продаје	Инвестиције	Социјални програм
Тендери	87	66.030	1.042	902	276
Аукција	1.551	129.170	847	194	0
Тржиште капитала	741	136.980	692	6	0
Укупно	2.379	332.180	2,608	1,103	276

Извор: Агенција за приватизацију Републике Србије. <http://www.priv.rs/>

Приватизација је требало да допринесе повећању ефикасности и продуктивности, производње, запослености и извоза приватних предузећа. Већина показатеља не потврђује остварење ових циљева. Србија у поређењу са напреднијим транзиционим земљама, није приступила озбиљном реструктурирању приватизованих предузећа, како би се обезбедио динамичнији и дугорочно одржив раст. Оваквим кретањима свакако је највише допринела чињеница да и поред неких позитивних резултата и успеха у приватизацији, овај процес је највећи део предузећа ставио у тежак положај, лошим моделом и лоше спроведеном приватизацијом.

У почетку процеса приватизације понуђен је јако велики број технолошки заосталих предузећа, са вишком запослених, која су била неликвидна и без обртног капитала. Углавном су приватизована успешнија предузећа. Прво су продате банке, железара, фабрике дувана, цементаре, пиваре, фабрике безалкохолних пића и хране, највећим делом страним купцима, и по правилу углавном по продајној цени нижој од књиговодствене вредности.

Средства од приватизације нису адекватно усмеравана у инвестиције, кредитирање развојних и извозних пројеката индустрије и реструктурирање и ревитализацију носилаца развоја у претходном периоду. Врло лако се прешло преко приватизација предузећа од наци-

оналне важности и интереса, или приватизација које у себи носе развојне ефекте како на купљено предузеће, тако и на целу индустрију. Иако у јавности продаја „Сартида“ слови за контроверзну, његова продаја „УС Стилус“ утицала је да оно постане једно од највећих извозних (али и увозних) предузећа.

Међу приватизованим предузећима има и оних која су и раније била успешна, настављајући са новим власницима да још боље послују, али и таквих које су нови власници довели до пропасти. У прилог овом иде и проценат до сада раскинутих уговора о приватизацији. Од 2007. до 2011. године укупно је поништено око 30% уговора о приватизацији предузећа која су продата на аукцијама, 23% на тендерима, и 28% на тржишту капитала (Агенција за приватизацију Републике Србије 2010). Након раскида уговора већина ових предузећа се нашла у још тежем положају и изгледима на опоравак.

Чињеница је и да није избегнута ван инститиционална приватизација и пласирање домаћег капитала сумњивог порекла, обезбеђено веће учешће малих домаћих власника капитала и инвестиционих фондова. Посматрано са овог временског аспекта, може се оценити да процес приватизације није био социјално праведан и економски ефикасан, што ће се у највећој мери осетити на одрживи развој у наредном периоду.

Највећи део предузећа је приватизован, али далеко од тога да је процес приватизације завршен. Неодрживо стање стварају и предузећа која треба да се приватизују. Приватизација великих индустријских предузећа, (ре)приватизација предузећа која нису реструктурирана или је раскинут уговор о приватизацији, захтева укључивање стратешких партнера у реструктурирање и приватизацију, реструктурирање од стране државе и продају, или поступак стечаја, и то у што краћем року.

Српска економија се уласком у другу фазу транзиције суочава са изазовом реструктурирања и приватизације великих инфраструктурних система у државном власништву. Примена мера реформи предузећа у сектору инфраструктурних услуга показала се неопходном из два основна разлога: примарно, посматрано са економског аспекта ради се о предузећима која су неефикасна и неконкурентна, и секундарно, активности ових предузећа јављају се као високоризичне по животну средину, будући да због недовољног улагања у модернизацију, примена застарелих веома загађујућих основних средстава повећава притисак на животну средину и лимитира могућност одрживог развоја српске привреде. Основни циљеви реформи инфраструктурних делатности јесу: раст доступности и квалитета услуга, увођење нових услуга, усклађивање цене с оправданим трошковима и смањење загађења животне средине. Развој и модернизација инфраструктуре представља неопходан услов и подстицајни чинилац

за приватне инвестиције у другим секторима привреде (Арсид и Васиљевић 2007, 92). Да би ови циљеви постали реално остварљиви неопходно је предузети кораке ка развоју регулаторног оквира и промени власничке структуре предузећа инфраструктурног система.

Потпуна или делимична приватизација јавних предузећа уз подршку унапређеног регулаторног оквира допринела би повећању ефикасности коришћења постојећих ресурса, увођењу рационалнијег система управљања заштитом животне средине, примени чистијих технологија, обезбеђивању средстава за нове инвестиције и скупа повећању њихове еколошке ефикасности. Када је реч о јавним предузећима која су уједно и највећи загађивачи животне средине, посебно НИС, предности продаје већинског пакета акција стратешком партнеру огледају се у следећем:

- преко страних директних инвестиција обезбедио би се прилив свежег иностраног капитала за неопходна улагања, што за разлику од ситуације када се инвестиционе потребе подмирују задуживањем у иностранству нема за последицу повећање терета задужености предузећа,

- будући да се ради о великим системима, висока очекивана вредност трансакције у процесу приватизације генерисала би попуњавање значајних празнина у државном буџету,

- у тежњи за максимизирањем профита, стратешки партнер као већински власник стимулисан да улаже у модернизацију и развој предузећа, и тиме постављање базичних предуслова за побољшање његове економске и еколошке ефикасности,

- продајом већинског пакета акција стратешком партнеру долази до појаве *follow the lider* ефекта који подстиче улазак нових, ефикаснијих предузећа и интензивирање конкуренције на домаћем тржишту.

Као део Споразума са Русијом о сарадњи у области гасне и нафтне привреде крајем 2008. године продата је „Нафтна индустрија Србије“. Продаја контролног удела у српском државном монополу руској компанији Гаспромнефт у интересу је остваривања обостраних користи. Куповином НИС-а руском гиганту се отварају могућности повећања обима годишње производње сирове нафте и експлоатације како развијене мреже продаје, тако и повољне географске локације НИС-а. Посматрано са аспекта економских и еколошких користи за Србију, овим споразумом се решавају проблеми везани за економску и, посебно, еколошку неефикасност, применом модерне технологије и технологије за ублажавање негативних еколошких ефеката, будући да се руски партнери уговором обавезују на поштовање еколошких стандарда у складу са законом Србије. У оквиру енергетског аранжмана са Руском федерацијом предвиђа се изградња гасовода и довршетак изградње резервоарских капацитета за гас

као основе за развој дистрибутивне мреже. Увођење нових технологија би допринело повећању енергетске ефикасности, а, генерално, споразум би омогућио дугорочну енергетску стабилност, која је од изузетног значаја за стабилан привредни развој Србије (Црнобрња и сар. 2008, 12).

У претходном периоду споро се одвијало или је још увек у почетној фази реструктурирање највећих јавних предузећа, односно инфраструктурних делатности, као што су енергетика, телекомуникације и саобраћај.

Реструктурирање осталих државних предузећа „ЈАТ Airways“, „Телеком“, „ПТТ Србија“, „Железнице Србије“, „Електропривреда Србије“, мора се спровести у краткорочним и средњорочним периодима, а њихову делимичну или потпуну приватизацију треба спровести након пажљивог доношења појединачних стратегија. Ова предузећа имају значајне проблеме у пословању, јер су техничко-технолошки заостала, имају вишкове запослених и ради се о претежно монополским предузећима.

Нови приступ и стратегија приватизације ових предузећа треба да обезбеди већу ефикасност у спровођењу процеса суштинског реструктурирања пре њихове приватизације. То захтева: 1) решавање проблема вишка запослених; 2) обезбеђење неопходних инвестиција и повећање нивоа технолошке опремљености и модернизације; 3) економско-финансијску консолидацију, реорганизацију и корпоратизацију; 4) обезбеђење професионалног и стручног менаџмента; 5) тржишно формирање цена њихових производа и услуга; 6) дефинисање појединачних стратегија приватизације.

Генерално посматрано, предузећима из области сектора привредне инфраструктуре којима управља држава неопходна су велика улагања, а имајући у виду да Србији недостају значајна финансијска средства за модернизацију и развој, обезбеђивање неопходних инвестиција реализоваће се уз подршку страног приватног капитала. Реализација инвестиционих пројеката страних улагача кроз програме приватизације великих државних система допринела би подизању њихове укупне ефикасности и унапређењу корпоративног система управљања, али и увођењу ефикаснијег система еколошког менаџмента и минимизирању негативног утицаја на животну средину.

Завршетак приватизације предузећа са друштвеним и државним капиталом предуслов је за окончање транзиције привреде Србије, унапређење привредног амбијента и успостављање одрживог и стабилног привредног раста и развоја. Компаративну анализу степена завршености приватизационог процеса омогућавају ЕБРД транзициони индикатори (видети табелу 3.).

Табела 3. Транзициони индикатори приватизације великих и малих предузећа, 2001 – 2010.

	Приватизација великих предузећа							Приватизација малих предузећа						
	2001	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2001	2004	2005	2007	2008	2009	2010
Словенија	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Словачка	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Пољска	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	3,67	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Мађарска	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Румунија	3,33	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67
Бугарска	3,67	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	3,67	3,67	3,67	4,00	4,00	4,00	4,00
Хрватска	3,00	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33	4,33
Албанија	3,00	3,00	3,00	3,00	3,33	3,67	3,67	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
Македо- нија	3,00	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00	4,00
Црна Гора	1,67	2,67	3,33	3,33	3,33	3,33	3,33	2,00	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67	3,67
БиХ	2,33	2,33	2,67	3,00	3,00	3,00	3,00	2,67	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00	3,00
Србија	1,00	2,33	2,67	2,67	2,67	2,67	2,67	3,00	3,33	3,33	3,67	3,67	3,67	3,67

Извор: EBRD, <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm>.

И поред позитивних тенденција у односу на 2001. годину, Србија заостаје за транзиционим земљама. Индекс приватизације малих предузећа (3,67) је испод просека посматраних земаља, изузев Румуније. У области приватизације великих предузећа Србија заостаје односу на све земље (индекс 2,67). Процес приватизације, начин на који је она спроведена и ефекти које је произвела у највећој мери су повезани са постојећим стањем и оствареном (не)конкурентношћу српске привреде.

Динамика прилива страних инвестиција у привреду Србије

Стране директне инвестиције веома повољно утичу на укупан амбијент, стварајући неопходне претпоставке за дугорочно одрживи привредни развој, и као такве, добродошле су у свим привредама (UNCTAD 2008, 3). Имајући у виду стање српске привреде и неопходност већих инвестиција, долази се до више него јасног закључка да ће поред значајног повећања домаће штедње, јако битно средство њеног опоравка и одрживог раста и развоја представљати страни капитал.

Укупан прилив страних директних инвестиција у привреду Србије у периоду од 2001. до 2010. године био је јако скроман. И поред тога, он је повољно утицао на остварене стопе раста српске привреде после 2001. године. Укупан прилив у овом периоду износио је око 17 милијарди УСД (видети табелу 4). Највећи прилив остварен је 2006. године, захваљујући продаји дела Мобтела (1,9 милијарди УСД).

Табела 4. Укупна страна директна улагања у Србију, 2001-2010.
(милиони УСД)

Година	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2001-10
Вредност инвестиција у мил. УСД	0,162	0,475	0,365	0,966	1,550	4,264	2,532	2,717	1,864	1,156	17,023

Извор: НБС, <http://www.nbs.rs>.

У поређењу са напредним земљама транзиције и неким земљама у окружењу, укупан прилив страних директних инвестиција у периоду од 2001. до 2010. године, а посебно пре избијања глобалне економске кризе 2008. године знатно заостаје, на шта јасно указују подаци из табеле 5.

Табела 5. Укупан прилив страних директних инвестиција у одабраним земљама транзиције, 2001-2010. (милиони УСД)

	2001-08	2009	2010	2001-10
Словенија	1,804	0,025	0,047	1,876
Словачка	23,108	0,483	0,198	23,789
Пољска	73,162	6,057	2,502	81,721
Мађарска	26,286	0,157	0,143	26,586
Чешка	53,110	-	-	-
Румунија	51,450	4,934	3,583	59,967
Бугарска	38,121	3,525	1,936	43,582
Хрватска	18,666	1,617	0,452	20,735
Србија	14,031	1,864	1,156	17,023

Извор: EBRD, <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm>.

У поређењу са посматраним земљама, прилив страних директних инвестиција просечно годишње и *per capita* у Србију је скроман пре избијања Глобалне економске кризе 2008. године (видети табелу 6.). Просечан годишњи прилив страних директних инвестиција у периоду од 2001. до 2008. године у Србији је износио 1,7 милијарди УСД. Једино је виши у односу на Словенију, која је имала просечан прилив од 225 милиона УСД, што је искључиво последица словеначког модела привредног развоја, у коме стране директне инвестиције немају запажено место. Слично је било и са просечним приливом страних директних инвестиција *per capita* који је већи само од Словеније. Прилив страних директних инвестиција *per capita* у Србији био је драстично нижи у односу на Чешку (3,7 пута), Бугарску (3,7 пута), Хрватску (3 пута), Словачку (3 пута) и Мађарску (1,9 пута). Модел привредног раста и развоја напредних транзиционих економија, а посебно извоз, реиндустријализација и модернизација привреде базирао се на повећању страних директних инвестиција.

Табела 6. Просечан и *per capita* прилив страних директних инвестиција, 2001-2008.

	2001 - 2008 млрд. УСД	Просек млрд. УСД	Per capita хиљаде УСД
Словенија	1,8	0,2	0.900
Словачка	23,1	2,9	4.260
Пољска	73,2	9,1	1.920
Мађарска	26,3	3,2	2.600
Чешка	53,1	6,6	5.100
Румунија	51,4	6,4	2.370
Бугарска	38,1	4,8	5.090
Хрватска	18,6	2,3	4.230
Србија	14,0	1,7	1.385

Извор: EBRD, <http://www.ebrd.com/country/sector/econo/stats/index.htm>.

Секторски посматрано највећи део прилива страних директних инвестиција био је усмерен у услуге (видети табелу 7), због веће профитабилности, а јако мало у производњу разменљивих добара. Њихов прилив у индустријски сектор Србије износио је свега 4,5 милијарде УСД или око 26% укупних страних директних инвестиција. У земљама Централне и Источне Европе он је износио 42 - 45% (Мићић 2009, 275-286). Прилив страних директних инвестиција је био мотивисан приватизационом куповином, али и куповином тржишта и стварањем доминантног положаја, и формирањем забрањених картелских споразума у областима финансија, производње цемента, цигарета, енергената, трговине на мало и велико. Износи преко 100 милиона евра нових (*greenfield*), *brownfield* инвестиција и заједничких улагања у индустрију су ретки, и скоро да су у потпуности изостали.

Табела 7. Структура страних директних инвестиција по секторима, у %

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2004-10 ¹⁾
Пољопривреда	1,0	0,7	0,2	0,6	1,7	1,2	0,7	0,9
Индустрија	30,6	18,9	18,4	15,0	18,2	52,1	29,8	26,1
Грађевинарство	1,9	0,8	0,6	5,0	2,5	1,6	2,5	2,1
Трговина	35,9	22,0	8,6	7,7	12,2	12,3	17,9	16,7
Хотели и ресторани	1,5	0,1	0,1	1,3	0,7	0,3	0,1	0,6
Саобраћај и везе	1,5	0,7	28,8	19,5	7,5	6,5	8,4	10,4
Финансије	10,6	37,6	36,5	31,7	38,2	8,6	27,5	27,2
Остале услуге	17,0	19,2	6,8	19,2	19,0	17,4	13,1	16,0

¹⁾ Просечно учешће у периоду 2004-2010. година

Извор: НБС, <http://www.nbs.rs>.

Будући да су услуге мање еколошки интензивне у односу на индустријске активности, претежна оријентација страних директних инвестиција ка сектору услуга је повољна са еколошког аспекта. Међутим, она „није повољна са аспекта одрживог развоја српске привреде, будући да већа улагања у неразмењиви, уместо у размењиви сектор, не могу дати значајан допринос повећању извоза и подизању конкурентске способности српске привреде на светском тржишту“ (Аранђеловић и Петровић Ранђеловић 2011, 155).

Србија није искористила релативно повољно међународно економско окружење у периоду пре 2008. године да привуче већи износ страних директних инвестиција, како би у довољној мери подстакла технолошки напредак и раст продуктивности, односно конкурентност индустријских грана које су усмерене на извоз. То јасно потврђује и структура извоза Србије по секторима, у којој доминирају сектори основних метала, прехранена индустрија и индустрија пића, хемијска и индустрија гуме, сектори у којима су приватизациони процеси одмакли и у којима се производња и извоз заснивају на страним поручбинама. Посматрано према факторској интензивности, у извозу доминирају ресурсно и радно интензивни производи, што је у складу са природним компаративним предностима Србије. Иако се од почетка спровођења транзиционих процеса приватизација издвојила као фактор који је допринео повећању извоза, високо учешће у структури извоза производа ниже фазе прераде не представља дугорочно оптимално решење за привреду Србије која годинама бежи дефицит у спољнотрговинском билансу. Услед тога,

„подстицање промене структуре улагања у правцу већег прилива извозно оријентисаних и технолошко-интензивних *greenfield* инвестиција од инструменталног је значаја за афирмацију новог модела раста, односно повећање извоза, подизање конкурентске способности и остваривање дугорочно одрживог раста и развоја српске привреде“ (Аранђеловић и Петровић-Ранђеловић 2011, 155).

ЗАКЉУЧАК

Прелаз на тржишну привреду показао се неопходним ради остваривања веће економске ефикасности у развоју и обезбеђивања одрживог раста и развоја српске привреде. Са интензивирањем процеса транзиције створени су услови за укључивање еколошких питања у нов модел привредног развоја, а коришћењем искуства неких напредних земаља у транзицији пружена је могућност заобилажења неких потенцијалних еколошких проблема. Посматрано са аспекта циљева политике заштите животне средине и одрживог развоја, укључивање еколошких питања у процес приватизације наметнуло се као предуслов за остваривање дугорочних побољшања у животној средини и одрживог развоја.

Страним директним инвестицијама се данас приписује посебно место међу факторима у подстицању процеса транзиције и додељује стратешка улога у реализацији визије одрживог развоја српске привреде. У току последњих десет година спровођења процеса транзиције, приватизација је послужила као основни канал за инфилтрирање већих токова страних директних инвестиција у српску привреду. Значај укључивања страних директних инвестиција у процес приватизације не огледа се само у убрзању динамике његове реализације, већ и у могућности коришћења њиховог потенцијала за остваривање непосредних користи у домену побољшања стања у животnoj средини. То нарочито из разлога што стране директне инвестиције поседују потенцијал да се њиховим укључивањем у процес приватизације симултано приступи решавању два кључна проблема у процесу транзиције, успостављању ефикасне власничке структуре над средствима за производњу и стварању услова за генерисање дугорочних побољшања у животnoj средини.

Иако данас многе мултинационалне корпорације показују висок степен осетљивости када су у питању еколошки аспекти њихових активности, укључивање еколошких питања у поступак спровођења приватизације показало се значајним за смањење инвестиционог ризика и неизвесности у погледу потенцијалних будућих трошкова. С друге стране, посматрано са аспекта земље домаћина, интеграција јасних еколошких захтева у процес приватизације не само да олакшава његову реализацију и обезбеђује остваривање финансијских користи по основу прихода од приватизације, већ и делује као инструмент за спречавање потенцијалног еколошки несавесног понашања иностраних инвеститора.

На основу извршене анализе могло би се закључити да стране директне инвестиције у претходном периоду нису схваћене као саставни елемент стратегије одрживог развоја Србије. Структурне промене, приватизација и пословни амбијент требало је да одиграју кључну улогу у већем привлачењу страних директних инвестиција у секторе који производе разменљиве производе, у циљу реиндустријализације, пораста извоза и одрживог раста и развоја српске привреде. И поред сталних реформи и поправљања амбијента за прилив страних директних инвестиција, страни инвеститори су били веома опрезни и ретко су улагали, углавном због високог ризика.

Оно што данас свакако привлачи пажњу је питање приватизације великих државних система која се налази у почетној фази и под великим је знаком питања. То је нарочито из разлога што у наредном периоду треба очекивати пад прилива страних директних инвестиција по основу великих приватизација, због последица глобалне економске кризе, због које инвеститори постају конзервативнији и избегавају сваки ризик. И поред ових чињеница, намеће се потреба за што бржим отклањањем баријера и ограничења са којима се суочава-

ју страни инвеститори у Србији. Будући да је српска привреда свој раст у претходном периоду у доброј мери заснивала на приливу страних директних инвестиција, светска финансијска и економска криза је додатно нагласила да је за остваривање дугорочног напретка Србије од посебног значаја усмеравање напора надлежних органа ка креирању стабилних и дугорочно повољних решења, како би се подстакао прилив страних директних инвестиција не само кроз приватизацију, већ и кроз друге неприватизационе канале (Аранђеловић и Петровић Ранђеловић 2011, 155). У наредном периоду би требало посебну пажњу усмерити ка подстицању већег прилива *greenfield* пројеката страних директних инвестиција (посебно технолошко интензивних и извозно оријентисаних), како због могућности остваривања већих економских и еколошких користи у односу на акције куповине и спајање у процесу приватизације, тако и због обезбеђивања континуитета екстерног финансирања у годинама које следе.

ЛИТЕРАТУРА

- Агенција за приватизацију Републике Србије. 2010. *Продата, непродата предузећа и раскид уговора*. <http://www.priv.rs/cms/view.php?>
- Аранђеловић, Зоран и Марија Петровић-Ранђеловић. 2011. Утицај државе на прилив и ефикасност страних директних инвестиција. *Економика предузећа* 59(3/4): 143-156.
- Арсид, Милојко и Душко Васиљевић. 2007. Реструктурирање и приватизација јавних предузећа у Србији. *Квартални мониторинг* 9: 89-99.
- Црнобрња, Михаило и сар. (ред.). 2008. *Бела књига: предлози за побољшање пословног окружења у Србији*. Београд: Савет страних инвеститора.
- Earnhart, Dietrich and Lubomir Lizal. 2002. Effects of ownership and financial status on corporate environmental performance. *William Davidson Working Paper* 492.
- Илић, Милан и сар. 2003. *Индустријски менаџмент*. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.
- Meggison, William L. 1998. The impact of privatization. *Economic reform today* 1: 11-15.
- Мићић, Владимир. 2009. Значај страних директних инвестиција за превазилажење кризе у индустрији Србије. У *Економско финансијски односи са иностранством - нужност нове стратегије*, 275-286. Београд: Научно друштво економиста са Академијом економских наука и Економски факултет у Београду.
- Министарство за заштиту природних богатстава и животне средине Републике Србије. 2003. *Утицаји приватизације на животну средину – лекције за земље у развоју* (Превод Извештаја Светске банке бр. 426). Београд.
- Митровић, Бранислав. 2007. *Економика транзиције*. Ниш: Универзитет у Нишу, Економски факултет.
- Петровић-Ранђеловић, Марија и Далибор Милетић. 2011. Одрживи развој српске привреде у условима транзиције. У *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије у 2011. години*, приредио Властимир Лековић, 187-197. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.
- UNCTAD. 2008. *World Investment Report: Transnational corporations and infrastructure challenge*. United Nations: New York and Geneva.

Zoran Arandelović, Marija Petrović Randelović, University of Nišu, Faculty of Economics, Niš

Vladimir Mičić, University of Kragujevcu, Faculty of Economics, Kragujevac

EFFECTS OF PRIVATISATION ON THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SERBIAN ECONOMY

Abstract

Intensifying the process of transition towards a market economy at the beginning of 21st century opened a new chapter in the development of Serbian economy and created the conditions for solving the complex economic, social and environmental situation in the context of building a new economic system. The open model of privatization has emerged not only as an instrument for successful transition, but as a condition for: (1) increasing the efficiency of the domestic economy, through the establishment of better corporate governance over production factors, (2) raising the level of technological development and thereby conditioned modernization of the economy, and (3) achievement of sustainable economic growth, productive employment and improvement of the state of environment. Precisely because privatization offers an opportunity to generate long-term sustainable results in the environment, and, therefore, the achievement of sustainable development, this paper aims to contribute to a clearer understanding of the effects of privatization on the sustainable development of the Serbian economy. Special attention will be dedicated to the importance of foreign direct investment for sustainable development, which, to date, through the channel of privatization, made the greatest impact on the development of Serbian economy in transition.

Key Words: Privatisation, Foreign Direct Investment, Environmental Protection, Sustainable Development of Serbian Economy.